

Mansour Nasasra, *The Naqab Bedouins: A Century of Politics and Resistance*. New York: Columbia University Press, 2017, 288 pages

על הנרטיב ההיסטורי של הבדואים לפני 1948 לא נכתב הרבה. על פי הנרטיב הישראלי האוריינטליסטי, לפני 1948 היו הבדואים נוודים חסרי קשר לאדמה וחסרי היסטוריה הקושרת אותם למקום. גם בכתיבה הפלסטינית על הנכבה לא ניתנה תשומת לב מספקת לבדואים ולקשר בינם ובין הפלסטינים, עד לפרסומן בשנים האחרונות של עבודות שחקרו את ההיסטוריה של הבדואים בנגב באופן ביקורתי ומנקודת מבט ילדית.¹ ספרו של נסאסרה מצטרף למגמה זו, שהיא חלק מכתובה מתנגדת (counter-narrative) המאתגרת את הנרטיב ההגמוני ששלט עשרות שנים בכתיבה ההיסטורית על הבדואים בנגב.

כתיבה מתנגדת בוחנת בדרך כלל את מנגנוני ההכפפה והפיקוח של השלטונות. ספרו של נסאסרה מחדש בכך שהוא בוחן לא רק את מבני הכוח ואת השיטות הקולוניאליות לשליטה בבדואים, אלא גם את הסוכנות של הבדואים, את אופני התמודדותם ואת ביטויי ההתנגדות שלהם לאורך תקופה של מאה שנים. בכך משתלב הספר בכתיבה על התנגדות ילדית כפי שהיא באה לידי ביטוי בלימודי מוכפפות (Subaltern Studies) למשל. הוא מפרק את ההתנגדות לשלטונות בתקופות השונות לרכיבים שבטיים, מגדריים וכלכליים, סמויים וגלויים. באופן זה ספרו של נסאסרה מפצה במידת-מה על אי-הצדק המחקרי שנוצר בכתיבה על אודות הבדואים בנגב.

הכתיבה על אודות הבדואים, ייצור הידע עליהם ופרשנותו היו נגועים במשך שנים רבות באי-צדק מחקרי. נקודת המבט של חוקרים אוריינטליסטים יצרה את מה שפריקר מכנה "אי-צדק אפיסטמי".² כוונתה לאי-צדק שנוצר במרחב הפעילות האפיסטמית, כלומר בפעילות ייצור הידע. אי-הצדק האפיסטמי נוצר בתוך מערכת של יחסי כוח:

1 ארף אבו-רבא, *Bedouin Century: Education and Development among the Negev Tribes in the Twentieth Century* (Oxford, NY: Berghahn Books, 2001); איסמאל אבו-סאד ודואן שאמפאן, *Indigenous and Minority Education: International Perspectives on Empowerment* (Beer-Sheva: Negev Center for Regional Development, 2005); איסמאל אבו-סאד, אחמד אמארה וורן יפיתל, *Indigenous (In)Justice: Human Rights Law and Bedouin Arabs in the Naqab/Negev* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012); סאפה אבו-רבא, "Between Memory and Resistance, an Identity Shaped by Space: the Case of the Naqab Arab Bedouins," *Hagar: Studies in Culture, identity and Politics* 8, no. 2 (2008): 93-119

2 מירנדה פריקר, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* (Oxford: Oxford University Press, 2012)

חברי קבוצות מוחלשות מודרים מן הפרשנות ההרמנויטית של עולמם שלהם, או נדחקים לשוליה (marginalized), ואינם שותפים שווים בייצור הידע על קבוצתם. על מנת להשיג צדק אפיסטמי, פריקר מציעה להצביע על המנגנונים והמרכיבים הגורמים עוול בתהליך ייצור הידע והפרשנות, ובמילים אחרות לחשוף את ה"פוליטיקה של הפרקטיקה האפיסטמית", המושפעת מיחסי הכוח המוסדיים.

ספרו של נסאסרה הולם מגמה זו והוא אינו נרתע מפירוק הנרטיב ההגמוני, ואף לא מפירוק הנרטיב הילידי בתחנות היסטוריות שונות לאורך תקופה של מאה שנים. כדי להבין את תרומת הספר למחקר הילידי ולפירוק הנרטיב הילידי, יש לעמוד על דימויו של היליד בכתיבה המערבית. כתיבה זו לא הבחינה בגיוון בתוך חברות ילידיות כמו החברה הבדואית בישראל. מנקודת מבט מערבית, הילידיות היא קטגוריה אחידה ואין בה הבדלים או מגוון. לפיכך השימוש בקטגוריה זו במחקר הוא חלק מאי־הצדק האפיסטמי. דימויו של היליד הבדואי מנקודת מבט זו היה קשור בדרך כלל למושגים כגון מסורתיות, שבטיות ופראיות, בעוד שקדמה, נאורות ומודרניות נתפסו כמושגים הקשורים לעולם הישראלי בלבד. דיכוטומיה זו אפיינה את הכתיבה על הבדואים במשך עשרות שנים. כאשר נכנסו לשדה המחקרי חוקרות וחוקרים ילידים, הם הבלטו בכתיבתם את התנאים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים של חיי הילידים, וכן את הרבגוניות בתוך הקטגוריה, רבגוניות המבוססת על מאפיינים כגון מעמד, שייכות ומוצא אתני, וכן על שינויים שחלו בחברה הילידית לאורך ההיסטוריה. בשיח של חוקרים אלה חדל היליד להיות "האחר". כך, למשל, מתאר הספר את התפקיד שמילאה המנהיגות השבטית הבדואית בתקופות קולוניאליות ומאתגר את השיח שסיווג את השבטיות כמושג קדום ולא מודרני.

נסאסרה מראה כי המונח "שבטיות" והסדר החברתי השבטי זכו ליחס מכבד מאוד מצד הכוחות הקולוניאליים, אך שימשו גם אמצעים לשלוט בבדואים ולשמור על גבולות. האדרת השבטיות כאמצעי לשליטה בילידים נדונה בהרחבה בספרות הפוסטקולוניאלית. הספר תורם לשיח זה בכך שהוא מראה כי המנגנון השבטי לא היה פרט סטטי במערכת הכוח הקולוניאלית, אלא סוכן הפועל למען האינטרסים של הקבוצה הילידית. מכאן שראשי השבטים לא היו כלי משחק בידי המנגנון הקולוניאלי, ומה שנתפס כ"ברית קולוניאלית־שבטית" היה למעשה כסות לשמירה על האינטרסים של הבדואים. בולדווין (Baldwin), שאותו מצטט נסאסרה, מכנה את המקרים שבהם החזקים, כביכול, אינם מקבלים את מבוקשם ממי שנחשבים החלשים "פרדוקסים של כוח". אם כן, אפשר לראות בפוליטיקה של ראשי השבטים לנוכח השלטון הקולוניאלי דוגמה לפרדוקס כזה. המחבר מבאר את התפקידים המגדריים, הכלכליים והפוליטיים שמילא המנגנון השבטי, ומראה כי לא היה זה מנגנון סטטי שדיכא את הפרט. בעוד שהכתיבה הקולוניאלית המערבית תיארה את השבטיות כקונפורמית וכופה, ואת הפרט תיארה

כמחויב לצווי המסורת והתרבות וכמשולל חשיבה עצמאית, חוקרים ילידים ובהם נסאסרה תורמים להבנת מושג השבטיות בהקשרים לא מערביים. דוגמה לכך היא בהצגת התפקיד התרבותי החשוב שמילאו הנשים הבדואיות בשבט וכן בהצגת תפקידן בהגנה על גבולותיו באמצעות אי־שיתוף פעולה עם חיילים. בתפיסה הילידית השבטיות מעניקה הגנה ומספקת מענה על צורכי הקהילה.³ כך הופך המחבר את השבטיות ממסמן של נחיתות למסמן של סולידריות קהילתית.

משמעות נוספת של השבטיות שהספר מאיר היא שייכות לאומית־קהילתית. התפיסה המערבית עיקרה את המשמעות הקהילתית של השבטיות, וראתה בקהילתיות הילידית "לאומיות ילידית" המנוגדת ללאומיות המודרנית של המערב. המשמעות של לאומיות ילידית היא שהקהילה הייתה מקור לשייכות, לעוצמה ולהגנה עבור הילידים. הקהילה הייתה גם קנה מידה להיותו של חבר הקבוצה אזרח (או יליד) טוב, כלומר כזה הפועל בהתאם לכללי הקבוצה, מגן עליה ומבטא אחריות כלפיה. לפיכך, הקהילתיות הלאומית היא מקור לשייכות ואינה מנוגדת לזהות הלאומית. מנהיגי השבטים הבדואים פנו לשליטים המתחלפים כדי לפעול למען האינטרסים של קבוצתם השבטית ולהשיג שירותי חינוך, תעסוקה וזכויות בקרקע. לצד זאת, המחבר אינו מתעלם משחיתות, ומתאר את המקרים המעטים שבהם ראשי השבטים ניצלו את מעמדם כדי לקדם אינטרסים אישיים על חשבון טובת הקבוצה.

משמעותיות חשובות אלו של המונח "שבטיות" מאתגרות את הכתיבה הישראלית, אשר לאורך שנים ירדדה את המונח והציגה אותו כמבנה שעליו נשענת החברה הבדואית אך ורק לצרכים "תרבותיים" כגון פתרון סכסוכים.⁴ כתיבה זו צמצמה את השבטיות לזהות מהותנית, ויצרה קטגוריה נוקשה ובלתי משתנה שיש לה רק משמעות אחת, שלילית וחסרת תועלת. ספרו של נסאסרה מאפשר לנו לגלות כי המונח "שבטיות" עשיר הרבה יותר מכפי שהציגה אותו הכתיבה הקולוניאלית המערבית. אתגר נוסף מציב הספר באמצעות ההתייחסות לבדואים במונחים **אהל אל־ארץ** או **אהל אל־בלאד** (עמ' 18), כלומר בעלי האדמה. המונחים הללו נעקרו בכתיבה הישראלית, אך נסאסרה עוסק בהם כחלק מן השיח הילידי, שבו לשבטיות יש משמעות תרבותית טריטוריאלית: השבטיות היא תרבות מבוססת אדמה (land based culture), כלומר השבט מייצג גם את הטריטוריה או האדמה, ומסמל את בעלות הילידים עליה, בעלות שהקולוניאליסט מנסה לנכס לעצמו. לדברי גררו:

3 ראו M.A. Jaimes Guerrero, "'Patriarchal Colonialism' and Indigenism: Implications for Native Feminist Spirituality and Native Womanism," *Hypatia* 18, no. 2 (2003): 58-69

4 ראו יוסף בן דוד, **מריבה בנגב: בדווים, יהודים, אדמות** (ירושלים: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, 1996).

באופן מילולי, ילידיות משמעה "להיוולד במקום" (to be born of place), אך עבור ילידים משמעה "לחיות מתוך קרבה למקום שבו נולדו" במונח של מולדת ילידית. בהקשר תרבותי זה, לחבר קהילה ילידי יש אחריות לקיים תפקידי שארות במערכת יחסים הדדית עם הסביבה הביו-אזורית שלו או שלה, דבר המתבטא באמונות תרבותיות, פולחנים וטקסים המטפחים מגוון ביולוגי.⁵

ספרו של נסאסרה דן גם במשמעות של המנהיגות הפוליטית השבטית ובתפקידיה המכריעים, הן ביחסים עם השלטונות הקולוניאליים הן בהשתתפות בהיסטוריה של הפלסטינים, שממנה הודרו בכתיבה הפלסטינית. למנהיגות השבטית הבדואית היה תפקיד פוליטי והיא נקטה פעולות מחאה נגד השלטון הבריטי לא רק ברמה המקומית, אלא גם ברמה הלאומית. היא התנגדה למדיניות הקולוניאלית הבריטית ולעלייה הצינונית באמצעות החרמת המתיישבים ובאמצעות נקיטת צעדים פוליטיים להגנה על האדמות. נוסף על כך היה למנהיגות השבטית תפקיד ייצוגי חשוב בגופים הלאומיים הפלסטיניים בירושלים, וכן במרד הפלסטיני בין השנים 1936-1939. היא לא הייתה מנגנון תרבותי בלבד לפתרון סכסוכים פנימיים, כפי שהיא מוצגת בחלק ניכר מן הספרות הישראלית.

השבטיות מהווה גם מנגנון של התנגדות, והמחבר דן בטקטיקות התנגדות מגוונות שנקטה המנהיגות השבטית, שאותן הוא מכנה secret resistance, ושכללו, בין היתר, תיווך בין השלטונות לבין שבטים אחרים כדי למנוע את גירושם, הגנה על שבטים קטנים יותר, אקטים של מחאה סמויה ואי שיתוף פעולה עם הממסד. כך, לדוגמה, כאשר גירשה מדינת ישראל את שבט אל-צאנע לירדן, שבה שהה למעלה מחודשיים במחנה פליטים שהקים, היו אלה המנהיגים השבטיים שעירבו את האו"ם ואת המלך עבדאללה על מנת להחזירם למקום יישובם בלוקיה. דוגמה נוספת היא הקשרים הטובים שהיו לראשי השבטים עם מי שהם כינו "המוח'תאר של הקיבוץ" (הכוונה לקיבוץ שובל). יחסי ידידות וקרבה אלו סייעו להם בתיווך עבור קהילותיהם. דוגמה להתנגדות באמצעות מניפולציה שבטית היא האיסור על נשים בדואיות להצטלם על מנת לקבל תעודת זהות. איסור תרבותי זה שימש באופן טקטי כדי למנוע ספירה מדויקת של הבדואים, ובסופו של דבר אישר משרד הפנים הישראלי מתן תעודות זהות לנשים ללא תצלום של פניהן. לצד דוגמה זו ראוי לציין כי ההיבט המגדרי אינו ממוצה בספר, אף שהוא חשוב ביותר להבנת מערך היחסים בתוך הקבוצה הילידית עצמה, ולהבנת התנהלותה מול השלטונות הקולוניאליים.

מן הספר עולה כי כוחה של המנהיגות השבטית הפחיד מאד את השלטונות הישראליים. המדינה ניסתה לבסס יחסי פטרונות עם הבדואים על מנת להכפיף את השבטיות לצרכיה. כדי להחליש את הסולידריות השבטית ואת הנאמנות השבטית לשיח', וכדי לזרוע סכסוכים בין השבטים, דרשה מדינת ישראל ממקבצי השבטים שנתרו בתחומה לאחר הנכבה ב-1948 להתארגן מחדש. כך צורפו שבטים קטנים ללא מנהיג לשבטים גדולים יותר. אמצעי נוסף של שלטונות ישראל לפירוק הסולידריות השבטית היה למנות ראשי שבטים חדשים, ולאֶלץ שבטים להתיישב על אדמות של שבטים אחרים. חלק מראשי השבטים התנגדו לכפייה זו ולא נעתרו לדרישת השלטונות הישראליים. לחץ הופעל גם באמצעות השימוש בנרטיב הישראלי, שלפיו ראשי שבטים או שיח'ים שמינתה הממשלה היו נאמנים ליישוב היהודי וסייעו לו עוד בתקופת המנדט. מנהיגי השבטים החדשים הוכרחו להישבע אמונים למדינה ואלה מהם שסירבו שילמו על כך מחיר, לעיתים אף גורשו ממנה.

בימינו התערער כוחה ההיסטורי של המנהיגות השבטית. המעבר הכפוי ליישובי הקבע החליש את דמותו של המנהיג השבטי החזק, ולעומת זאת רווחת תפיסת השבטיות כמושג שלילי, הכולל התנגדות לכל רעיון חדש ולכל איום על המבנה השבטי. מה שנתר מהכוח השבטי החזק והמגן בעקבות תהליכים אלה הוא בעיקר מבנה חברתי, אך לא מנהיגות. המדינה השחיתה את השבטיות, הפקיעה את המעמד המשפטי והפוליטי המייצג של השבט מול מוסדות המדינה, וניצלה את השכבה המכונה "ראשי השבטים" כדי לאשרר את עליונותה ואת ריבונותה. מנגד, המדינה חיזקה את השליטה הפטריארכלית של השבט בנשים. כפי שאני מראה במחקרי, המדינה יצרה שטחי הפקר באמצעות בריתות קולוניאליות־שבטיות אשר מפקיעות מנשים הגנה ותמיכה, ומגבירות את הממד השלילי של המבנה השבטי ביחס לנשים במרחב הפרטי והציבורי.⁶

תרומתו העיקרית של הספר היא בהבהרת המושג "התנגדות" ובבחינתו מנקודות מבט של מעמד, מגדר, מקום וזמן. הוא מתייחס בעיקר לפעולות ההתנגדות המחושבות, גם אם בעלי הכוח לא תמיד הכירו בהן. ההתנגדויות המוצגות בספר אינן אקראיות או ספורדיות, והן כוללות רמות שונות של מודעות וכוונה. הן קולקטיביות או אישיות, מילוליות, התנהגותיות או פסיכולוגיות, ורובן בלתי אלימות. הקריאה בספר מעלה אצל הקורא, ובפרט אצל הקורא הילידי, שאלות על טיבן של הנהגה ושל התנגדות. מה היה קורה אילו כוחה של המנהיגות השבטית היה נשמר, והיא הייתה איתנה וחזקה כפי שהמחבר מיטיב לתאר אותה בעבר? איזו מנהיגות מתקיימת היום? אילו דרכי התנגדות התפתחו בימינו מול הגברת כוחה הדורסני של המדינה כלפי הבדואים? האם

6 Sarab Abu-Rabia-Queder, "The Paradox of Professional Marginality among Arab Bedouin Women," *Sociology* 51, no. 5 (2017): 1-17

הטקטיקות של התנגדות סמויה והימנעות משיתוף פעולה מועילות גם בימינו, או שכדי להגיע להישגים יש לאמץ דרכי התנגדות גלויות הרבה יותר? היום אנו עדים לעלייתה של תנועת "אל־חראפ אל־שבאבי", כפי שמתאר המחבר בפרקי הספר האחרונים. תנועה זו נוקטת פעולות התנגדות שאינן סמויות, פסיביות או נסתרות. היא מפעילה כוח מחאתי רב וגלוי יותר משהופעל בעבר, ובעל השפעה בינלאומית; בה־בעת התנועה מאתגרת את הגבולות השבטיים, המגדריים והממסדיים. הצלחתה ניכרת בהקפאתה של תוכנית פראוור לעקירת הבדואים מאדמותיהם. מנגד, ככל שגברה התנגדותה הקולנית של התנועה, התגברו גם הדורסנות של המדינה והאמצעים האלימים שהיא מפעילה נגד הבדואים.

סראב אבורביעה־קוויידר